

Література:

1. Леонтьев А.Н. Деятельность и личность. // Психология личности. Т.2. Хрестоматия. – Самара: Изд. Дом "БАХРАХ", 1999, -с.165-196.
2. Мясищев В.Н. Понятие личности в аспектах нормы и патологии. // Психология личности. Т.2. Хрестоматия. – Самара: Изд. Дом "БАХРАХ", 1999, -с.197-244.
3. Межличностное восприятие в группе. //Под ред. Г.М. Андреевой, А.И. Донцова. М.: Изд-во МГУ, 1981. – 113-114 с.
4. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К.: "Лыбидь", 1990. – 192с.
5. Обозов Н.Н. «Межличностные отношения». Изд-во Ленинградского университета, 1979. – 152 с.
6. Обозов Н.Н. Психология малых групп и коллективов //Социальная психология: История. Теория. Эмпирические исследования. Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 121-174 с.

УДК: 376-056.264- 053.4

Рецензент
Данілавічюте Е.А.
кандидат педагогічних наук.
старший науковий співробітник

ДО ПИТАННЯ ДІАГНОСТИКИ СТАНУ СФОРМОВАНОСТІ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ФФНМ

Л.І. Бартсєнєва

В статті розкриті механізми оволодіння дітьми дошкільного віку звуковою стороною мовлення та представлені основні складові фонетико-фонетичної системи. Виділені труднощі формування структурних компонентів зазначеної сторони мовлення та запропоновані діагностичні завдання для виявлення стану сформованості виділених складових у дітей дошкільного віку.

***Ключові слова:** фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення, перекручена вимова, фонологічний (звуковий) аналіз, акустико-артикуляційні ознаки, фонематичне сприйняття, фонематичні уявлення, орфографічна пильність*

В данной статье раскрыты механизмы овладения детьми звуковой стороной речи и представлены основные составляющие фонетико-фонематической системы. Описаны трудности формирования указанной языковой системы и предложен ряд диагностических заданий для выявления состояния сформированности выделенных составляющих у детей дошкольного возраста.

***Ключевые слова:** фонетико-фонематическое недоразвитие речи, искаженное произношение, фонологический (звуковой) анализ, акустико-артикуляционные признаки,*

фонематическое восприятие, фонематические представления, орфографическая зоркость.

The article reveals the mechanisms of speech sound side acquirement by preschool children and presents the main components of phonetic system. The mentioned speech system formation difficulties and diagnostic tasks proposed for the detection of formation of selected components in preschool children are described.

Keywords: *phonetic-phonemic speech undevelopment, violent pronunciation, phonological analysis, acoustic-articulation characteristics, phonemic perception, phonemic images, orthographic vigilance.*

Оволодіння фонетичною стороною мови завершується у різних дітей неоднаково. Є діти що у 3-4 роки говорять правильно, інші мають недоліки вимови ще і у старшому дошкільному віці (6-7 років).

Мовленнєві недоліки є різноманітними за своєю етіологією та патогенезом. Фонетико-фонематичним недорозвитком в логопедії прийнято називати порушення процесів формування фонологічної сторони мовлення, внаслідок наявності дефектів сприйняття та вимови фонем.

Оволодіння звуковою стороною мови відбувається у дітей за двома взаємообумовленими напрямками: фонологічному та фонематичному. Так одні недоліки можна віднести до порушень звуковимови, інші стосуються процесів фонемоутворення. Аналіз процесу оволодіння фонетичною стороною мовлення свідчить про те, що дитина оволодіває узагальненими звукотипами – фонемами, їхньою вимовою, звуковим образом слова, а також розрізненням звуків за їхніми акустичними, фізичними характеристиками на сенсорному рівні сприймання та корисними змісторозрізнявальними ознаками на перцептивному рівні сприймання [5, 1 та ін.].

Перцептивну, когнітивну та регулятивну активність мовленнєвої діяльності дитини забезпечує фонематичний слух. Розвиток його відбувається поступово, у процесі формування імпресивного мовлення, випереджуючи артикуляційні можливості дошкільника. Фонематичний слух здійснює контроль за особистим мовленням дитини.

Якщо сформовані усі артикуляційні позиції, але немає уміння правильно здійснювати вибір звуків, то фонематичні змішуються і призводять до взаємозамін. Отже змішування та заміна звуків кваліфікуються, як фонематичні дефекти.

У дітей дошкільного віку з нормальним мовленнєвим розвитком фонематична сторона мовлення формується за таким алгоритмом:

- а) фонематичне сприйняття (у його сенсорній та перцептивній ланках),
- б) фонематичні уявлення,
- в) фонематичний аналіз.

Фонематичне сприйняття є розумовою дією, яка спрямована на здійснення операцій впізнання та розрізнення фонем, що складають звукову оболонку слова та визначення його звукового складу. Дослідження багатьох авторів (О.М. Вінарьської, Є.Ф.Соботович, Г. В.Чиркиної, Е.А. Данілавічюте

та ін.) [1,2 та ін.] свідчать, що недостатня сформованість фонематичного сприймання є однією з основних причин, що призводять до мовленнєвих порушень.

Дітям з ФФНМ притаманний недорозвиток слухового сприйняття, загальна змазаність мовлення, іноді зустрічаються утруднення при звуковимові складної звуко-складової структури слів.

Перевірити сформованість слухового сприйняття можна за допомогою спеціальних завдань, що спрямовані на розпізнавання складів та звуків близьких за акустико-артикуляційними ознаками. Наприклад: дитині пропонують повторити склади - *па-ба-ба-па*; *са-за-са-са*, та ін. та самостійно дібрати картинки на запропонований звук.

Формування фонетико-фонематичної сторони мовлення у дітей дошкільного віку характеризується сформованістю у дитини адекватних фонематичних уявлень про звуковий склад рідної мови. Фонематичні уявлення – це внутрішні константи, фонемні образи слів, що зберігаються в довгостроковій пам'яті. У процесі формування вони проходять кілька етапів [1,2,3,7, 8, та ін..]

На перших етапах розвитку фонематичні уявлення формуються відповідно до власної неправильної вимови дитини, тобто на основі власного мовнорухового аналізатора (від 1 року до 3 років). Надалі відбувається звільнення від слухового аналізатора й гальмуючої дії мовнорухового В. К. Орфинська, В. І. Бельтюков, Є Ф. Собонович [8, 1]. У процесі сприйняття мовних висловлювань почуті слова порівнюються з еталонами і далі у випадках їхнього збігу актуалізується значення почутого звукокомплексу, тобто слова.

Породження власного висловлювання спирається на сформованість фонематичних уявлень і відбувається програмування звукового складу слів.

У нормі фонематичні уявлення формуються у дитини на основі слухового сприйняття, в результаті постійного їх порівняння і приладжування до висловлювань дорослих, які звучать еталонно. Це стає можливим лише при наявності достатньої концентрації уваги і її спрямованості на звукове оформлення мовлення, а також важливе місце в зазначеному процесі, займає операція слухового контролю та самоконтролю. Сформованість зазначеної операції допоможе дитині цілком правильно породжувати і розуміти різні слова, у тому числі і зі звуками близькими за акустико-артикуляційними ознаками. Однак у період оволодіння писемним мовленням, в умовах, коли слуховий контроль відсутній (а саме: письмо без промовляння, тобто за уявленнями), нечіткість фонематичних уявлень провокуватиме дітей до орієнтування не на фонемні образи слів, що зберігаються в пам'яті, а на артикуляційні ознаки.

У дітей же з порушенням мовлення внаслідок послаблення слухової уваги і недостатньої сформованості слухового контролю та самоконтролю формування звукового образу слова (фонематичних уявлень) відбувається (за

даними Е. Ф. Соботович) [1] з опорою, безпосередньо на мовноруховий аналізатор.

Для виявлення стану сформованості фонематичних уявлень дітям пропонують завдання, які виключають будь яке промовляння педагогом. Наприклад: розкласти в два стовпчика предметні картинки, до назв яких входять звуки близькі за акустико-артикуляційними ознаками. При цьому, назва картинок не вимовлялася ні педагогом ні дитиною (тобто виконуються за внутрішніми уявленнями). (коза – коса, гілка –гірка, ліс –лис, кит –кіт, коліно поліно тощо).

Наступна проба дозволяє визначити рівень сформованості фонематичних уявлень дітей на основі слухового контролю. Оцінити правильність висловлювань педагога, у яких навмисне допускаються заміни звуків близьких за акустико-артикуляційними ознаками, у тому числі і ті, котрі невірнo вживаються дитиною у власному мовленні. Так, логопед пропонує дітям прослухати слова: жамок (замок), суба (шуба), жуби (зуби), цяй (чай) і відповісти «Чи правильно він називає їх?»:

Оскільки виділення звуку на тлі слова передбачає сформованість у дитини операції слухового контролю, то для визначення стану цієї операції дитині пропонуємо оцінити правильність висловлення педагога. Слова вимовляються з замінами звуків, що нехарактерні для мовлення дитини. Лише в результаті позитивних відповідей проводити дослідження стану сформованості фонематичних уявлень слід на основі використання слів із замінами звуків на близькі за акустико-артикуляційними ознаками, у тому числі й ті, котрі змішуються дитиною у власній вимові.

Наступну пробу пропонуємо усім дітям, як додатковий показник сформованості фонематичних уявлень. Але для дітей, що не володіють аналізом звуку на тлі слова, (а тому і не спроможних виконати запропоноване завдання, воно було основним показником сформованості фонематичних уявлень).

Правильна вимова є одним з показників засвоєння дитиною звукової сторони мовлення. Її формування забезпечується достатнім рівнем зрілості мовнорухового аналізатору, повноцінного слухового сприйняття, сформованістю фонематичних уявлень, достатністю рівня розвитку слухового й кінестетичного контролю.

У дітей, що не мають первинного порушення специфічних мовленнєвих механізмів у мовленнєвосприймаючій та мовленнєвопороджуючій ланці, до кінця дошкільного віку стан і слухового, і мовнорухового аналізаторів не має будь-яких серйозних відхилень (крім випадків анатомічної патології артикуляційного апарату). Тому в більшості випадків до 6 року життя дитина має нормативну вимову всіх звуків рідної мови.

Для дітей старшого дошкільного віку одним із проявів фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення є незакінченість процесу формування звуків, що відрізняються тонкими артикуляційними та акустичними

ознаками. У зазначеній категорії дітей спостерігаються недоліки вимови декількох типів:

- **перекручена вимова**, причиною якої є несформованість правильних артикуляційних укладів. Причиною цього порушення найчастіше є анатомічний дефект артикуляційного апарату або патологічно закріплена перекручена вимова (при анатомічній повноцінності артикуляційного апарату) у результаті наслідування, або відсутності критичного відношення до свого недоліку. Як правило, це порушення звуковимови лишається тільки в усному мовленні і не матиме проявів на письмі.

- **заміни звуків на близькі за акустико-артикуляційними ознаками**. Цей недолік звуковимови має місце при нечіткості мовнорухових диференційовок (коли замість відсутнього в мовленні дитини звуку використовується інший, як правило, легший у вимові звук). Цей недолік в умовах зниженого слухового контролю може спровокувати неправильне формування фонематичних уявлень дитини про звуковий склад слів рідної мови. Крім того, ці порушення мають тенденцію до прояву в письмовій продукції дітей.

Наявність недоліків фонематичних уявлень при збереженому слуховому сприйнятті пояснюють дані досліджень Є. Ф. Соботович, які вказують на той факт, що в умовах зниженого слухового контролю, навіть при збереженій здатності до розрізнення звуків за їх корисними акустичними ознаками, фонетичні уявлення дітей формуються з опорою на власну неправильну вимову, а не на мовлення дорослих, яке звучать еталонно.

Фонологічний (звуковий) аналіз є складною аналітичною функцією, що формується у процесі спонтанного розвитку, а також цілеспрямованого навчання, його усвідомлення відбувається дошкільниками у віці від 4 до 6–7 років.

Звуковий аналіз є важливою умовою для мовного розвитку дитини в цілому. Його практичний рівень формується в онтогенезі досить рано. Так, дитина, що ще не вміє вимовляти складні за артикуляцією звуки, адекватно оцінює порушення в звуковому оформленні мови інших навіть тоді, коли вони тотожні її власним недолікам, правильно співвідносить картинки зі словами паронімами, до складу яких входять звуки, що зміщуються самою дитиною, і адекватно реагує на навмисне неправильне визначення картинок, що ілюструють слова пароніми.

Же в дошкільному віці дитина на практичному рівні опановує аналізом звуків на тлі слова, умінням виділяти в словах загальне звучання, а також при відповідному навчанні може опанувати довільним звуковим аналізом звуків слова, визначенням позиції звуку в слові, вичленовуванням звуку з заданої позиції, визначенням послідовності і кількості звуків у слові, (тобто усіма формами і видами звукового аналізу, необхідними для оволодіння письмом).

Найбільш простими формами звукового аналізу є виділення звуку на тлі слова та визначення загального звучання в словах, а найбільш складними є визначення місця, послідовності та кількості звуків у слові.

У процесі звукового аналізу дитина не тільки має впізнавати, сприймати і диференціювати фонему слів, а і повинна вміти розкласти слово за його складовими фонетичними елементами. Усе це дає можливість розглядати фонологічний аналіз, як розумову дію, що включає в себе як прості, так і складні форми аналізу звукової структури слова.

Окрім сформованості у дітей названих фонематичних процесів є ще один, так необхідний для подальшого оволодіння писемним мовленням - це вміння помічати фонетичні чергування. Для розвитку цього вміння дитина повинна навчитися спостерігати за мовленням, уміти швидко помічати варіанти звучання однієї і тієї ж фонему в різних фонетичних позиціях, а також постійно фіксувати увагу на звукобуквену складі слів, що сприяє виникненню і розвитку уваги до орфограм [6,7 та ін..]. Це вміння називається орфографічною пильністю і є однією із складових фонетичної сторони мовлення. Сутність орфографічної пильності полягає в умінні зауважувати в мовленні різні варіанти звучання однієї і тієї ж фонему (алофону), що входить до складу однієї і тієї ж морфеми.

Орфографічна пильність є одним з найменш вивчених мовних явищ у плані можливості створення у дітей дошкільного віку передумов грамотного письма.

Уміння зауважувати фонетичні чергування, тісно зв'язане з формуванням слухового сприйняття, слухової уваги, слухової пам'яті, що сприяє розвитку процесу кумуляції варіантів звучання однієї і тієї ж фонему в різних словах.

Перевірити сформованість фонетичних чергувань у старших дошкільників можна наступним чином:

Логопед пропонує дитині послухати слово "село", і визначити, яку літеру потрібно писати після звука "с". Якщо відповідь дитини неправильна, то їй пропонують ще раз уважно прослухати слова, такі, як село, селище, заселити, звернути увагу, який звук чується після "с" і визначити, яку літеру треба писати в слові "село" З такими завданнями в нашому дослідженні впоралося всього 49.4% дітей. Це свідчить про те, що 51% дітей з ФФНМ не помічають чергування алофонів, а отже є не готовими до оволодіння нормами правопису.

Література:

1. Соботович Є. Ф. Концепція загальномовленневої підготовки дітей до школи / Є. Ф. Соботович // Дефектологія. – 1997. – № 1. – С. 2–7.

2. Левина. Р.Е. Нарушения письма у детей с недоразвитием речи / Роза Евгеньевна Левина // – М.: Изд-во АПН РСФСР. – 1961 – 310с.

3. Зимняя И.А. Лингвopsиxология речево́й деятельности. / Ирина Александровна Зимняя / – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЕК», 2001. – 432с. – (Учебное пособие).

4. Бартенева Л. И. Передумови формування орфографічної навички у дітей дошкільного віку з НЗНМ / Л. И. Бартенева // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб.: Вип. 4. – К.: Науковий світ, 2002.

5. Жедек П.С. Орфографическая зоркость будущего учителя. / П. С. Жедек // Начальная школа. –1980. - №10.

6. Прищепова И.В. Профилактика дислексий и дизорфографий у младших школьников с нерезко выраженным общим недоразвитием речи. дис. доктора пед. наук Ирина Владимировна Прищепова // . – Л., 1991. – 320с.

7. Гвоздев А.Н. Вопросы современной орфографии и методика ее преподавания. Александр Николаевич Гвоздев // М., 1950. – 120 с.

8. Богоявленский Д.Н. Психология усвоения грамматики, орфографии и развития письменной речи. / Дмитрий Николаевич Богоявленский / М.: АПН РСФСР, 1956. – 281с.

УДК: 376.1-056.2

Рецензент
Таранченко О.М.
кандидат педагогических наук,
старший научный сотрудник

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У РОДИНАХ, ЩО МАЮТЬ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

І.О. Білозерська

У статті розглядаються питання формування батьківської компетентності у родинах, що мають дітей з порушеннями розвитку у світлі модернізації спеціальної освіти. Представлено мету та завдання ресурсного центру, робота якого спрямована на надання психолого-педагогічної допомоги батькам.

***Ключові слова:** компетентність, батьки, діти з порушеннями психофізичного розвитку, психолого-педагогічна допомога батькам.*

В статье рассматриваются вопросы формирования родительской компетентности в семьях, которые имеют детей с нарушениями развития. Представлено цель и задания ресурсного центра по предоставлению психолого-педагогической помощи родителям.

***Ключевые слова:** компетентность, родители, дети с нарушениями психофизического развития, психолого-педагогическая помощь родителям.*